

Julia Wouters

De zijkant van de macht

Waarom de *politiek* te belangrijk is
om aan *mannen* over te laten

Uitgeverij Balans

INHOUD

Woord vooraf	9
1. Vrouwen in de politiek – een geschiedenis	16
2. Vrouwenzaken vragen om vrouwelijke politici	38
3. Alledaags seksisme en hardnekkige vooroordelen	50
4. ‘We kunnen ze niet vinden’	65
5. Vrouwen houden niet van een slangenkuil	90
6. Ik wil geen excuustruus zijn!	105
7. <i>Sisterhood</i> , de <i>queen bee</i> en de krabbenmand	118
8. Medialogica en machismo	128
9. Tranen en emoties	146
10. Wat trek je aan en wat trek je je aan?	160
11. En de kinderen dan?	174
12. Domineren kun je leren: een survivalgids	199
13. Met man en macht	232
Tot slot	248
Dankwoord	258
Noten	260

1. VROUWEN IN DE POLITIEK – EEN GESCHIEDENIS

De generatie van sp-Kamerlid Sadet Karabulut (1975) is opgegroeid met het idee dat vrouwen kunnen worden wat ze willen. Toen Karabulut aan het begin van haar carrière stond, stond ze er niet bij stil dat ze een vrouw is. 'Ik ben een vrouw. Punt. Voor de rest was dat niet relevant, dacht ik. Maar hoe verder ik kom, hoe ouder ik word, hoe meer ik me realiseer dat het wél belangrijk is. Dat het verstandig is om erover na te denken. Maar zo ben ik absoluut niet begonnen.'

Dankzij alles waar de vrouwenbeweging vanaf de jaren zestig voor heeft gestreden, is er ook ontzettend veel bereikt. De vrouwen uit die tijd stonden weer op de schouders van de moedige vrouwen die in het begin van de vorige eeuw voor gelijke rechten streden. Vrouwen staat nu niets meer in de weg. Ze hoeven alleen nog maar de vruchten te plukken van hun gelijke toegang en gelijke rechten.

De realiteit blijkt alleen een stuk weerbarstiger.

In dit hoofdstuk geef ik een overzicht van hoe de positie van vrouwen in de politiek zich sinds de invoering van het vrouwenkiesrecht heeft ontwikkeld.

De eerste feministische golf

Eind negentiende eeuw kwamen vrouwen in opstand tegen de ondergeschikte en machteloze positie waarin ze verkeerden. Zo was het bij wet geregeld dat de vrouw handelingsonbekwaam was. Burgerrechten had ze niet en de man had volledige zegg-

schap over het bezit van zijn echtgenote, haar inkomen en de kinderen. In de wet stond dat een vrouw gehoorzaamheid was verschuldigd aan haar man. Scheiden was voor een vrouw haast onmogelijk en op eigen benen staan bijzonder moeilijk. Vrouwen hadden geen toegang tot een vervolgopleiding. En terwijl het vrouwen uit de hogere klassen verboden werd te werken, moesten die uit de lagere klassen juist gedwongen werken tegen een hongerloon. Vanzelfsprekend waren ze verantwoordelijk voor het huishouden en de kinderen. Voor vrouwen was het verder bijzonder moeilijk hun positie te verbeteren, aangezien ze ook op politiek gebied niets in te brengen hadden. Ze waren uitgesloten van politieke rechten en mochten geen openbare functies vervullen.

Tijdens de ‘eerste feministische golf’ stredden vrouwen voor de verbetering van hun positie. Ze richtten zich op de toegang tot (universitair) onderwijs, betaald werk en bovenal op vrouwenkiesrecht. Dat laatste werd als bijzonder belangrijk beschouwd, omdat de feministen uit die tijd zich realiseerden dat ze de positie van vrouwen alleen door middel van politieke invloed werkelijk konden veranderen.¹ Na de eeuwwisseling concentreerde de vrouwenbeweging zich dan ook op de kiesrechtstrijd als hét middel waarmee alle andere punten gerealiseerd konden worden.

Het kiesrecht was tot dan toe voorbehouden aan mannen die een zekere hoeveelheid belasting betaalden. Oorspronkelijk bepaalde alleen een loongrens of je mocht stemmen. Dat vrouwen daarvan uitgezonderd waren, was zo vanzelfsprekend dat het niet eens in de wet stond.

Aletta Jacobs, feminist van het eerste uur, voldeed door haar werk als huisarts aan de loongrens. In 1883 verzocht ze schriftelijk om als belastingbetalende ingezetene van Nederland op de kieslijst geplaatst te worden. Haar verzoek werd afgewezen.

Pas in de grondwetwijziging van 1887 werd het gat in de wet gedicht en werd officieel geregeld dat vrouwen uitgesloten werden van het kiesrecht.

Voor de mannen die voor algemeen kiesrecht stredden, had het vrouwenkiesrecht geen prioriteit. Vrouwen realiseerden zich dat ze voor zichzelf moesten opkomen. In 1894 werd de Vereniging voor Vrouwenkiesrecht opgericht. Daarin waren ook vrouwen actief die wel konden leven met het idee dat alleen vrouwen uit de gegoede burgerij kiesrecht kregen. Pas toen in 1913 het algemeen kiesrecht voor mannen binnen bereik leek te komen, sloten de rijen zich en kwam de focus op algemeen kiesrecht voor mannen én vrouwen te liggen.

In 1917 werd het algemeen kiesrecht voor mannen ingevoerd. Vrouwen kregen eerst alleen nog passief kiesrecht, wat inhield dat ze zich wel verkiesbaar mochten stellen, maar zelf niet mochten stemmen. De ongehuwde onderwijzeres jufvrouw Suze Groeneweg (SDAP) werd in 1918 als eerste en enige vrouw in de Tweede Kamer gekozen – door mannen. Een jaar later, in 1919, werd Mathilde Haan het eerste vrouwelijke gemeenteraadslid van Nederland namens de Katholieke Kiesvereniging in de gemeenteraad van Roermond.

In *De Amsterdammer* van 31 mei 1919 schreef Bertha Ledeboer:

De verkiezingen van de Gemeenteraden hebben ons voor de laatste maal – gelukkig! – gebracht in den dwazen, nergens bestaanden toestand, dat vrouwen werden gecandideerd, werden gekozen, dat vrouwen medewerkten aan de samenstelling der kandidaten-lijsten, indirect dus stemden, terwijl geen enkele vrouw officieel kiezen mocht.²

In het hele land zag je vrouwen hun entree in de gemeenteraad maken. Amsterdam kreeg gelijk vijf vrouwelijke gemeenteraadsliden, Haarlem vier. In Oostzaan werd Willy Hofman-Poot op 2 september 1919 als raadslid geïnstalleerd.

Tijdens die eerste raadsvergadering nam ze het woord om de Oostzaanse mannen te bedanken ‘die den moed hadden met den ouden sleur te breken en die zoo verstandig waren

[...] nu eens hun keuze op een vrouw te vestigen’.

Hofman-Poot werd diezelfde dag met zeven van de elf stemmen tot wethouder gekozen. Daarmee was zij (samen met Stiena Ruypers-Erens in Valkenburg) de eerste vrouw in Nederland die dit ambt vervulde.

De propagandawaarde van Suze Groeneweg werd in de SDAP goed begrepen. In de Kamerbankjes kwam ze pontificaal naast partijleider Troelstra te zitten. Als Kamerlid zette Groeneweg zich in voor vrouwenrechten, zuigelingen- en moederschapszorg. Ze pleitte voor een wettelijk zwangerschapsverlof en het recht op betaalde arbeid. Ook bleef ze zich hardmaken voor het vrouwenkiesrecht. In 1930 was Suze Groeneweg degene die ervoor zorgde dat ook vrouwen burgemeester konden worden.

Groeneweg was zich zeer bewust van de zware verantwoordelijkheid die op haar schouders rustte:

Wanneer ik als Kamerlid mislukte, dan zouden de vrouwen het gedaan hebben. Ik was het eerste vrouwelijke Kamerlid en ik was door mannen gekozen... Als ik blunders gemaakt zou hebben, was er natuurlijk direct geroepen dat de vrouwen het niet konden en dan waren de vrouwen ineens een heel eind achterop geweest in hun strijd voor gelijkberechtigtheid.³

Het duurde nog tot 1919 voordat vrouwen ook actief kiesrecht kregen en mochten stemmen. Vooral de christelijke partijen waren erop tegen. Ze vonden stemmen niet bij de natuur van de vrouw passen en vreesden dat het een ontwrichtende werking op gezinnen zou hebben. Kiesrecht zou vrouwen maar afleiden van hun ‘hooge plicht’ als moeder en huisvrouw.

De voorstanders van het vrouwenkiesrecht hadden er juist hooggespannen verwachtingen van. Ze hoopten dat vrouwen een stabiliserende, zo niet conservatieve factor zouden zijn en zo het gevaar konden keren dat de Russische Revolutie ook naar Nederland overwaaide.

Na de verschrikkingen van de Eerste Wereldoorlog leefde het idee dat vrouwen dat allemaal nooit zouden hebben laten gebeuren. Zoals het liberale Kamerlid Pieter Rink in 1919 het verwoordde:

De wereld heeft moeten ervaren, dat onder het bestuur van regeeringen en parlementen uitsluitend gekozen door mannen, een oorlog is uitgebroken die de grootste rampen over de geheele wereld heeft gebracht, die de beschaving en de welvaart misschien gedurende een halve eeuw heeft achteruitgezet. Elke reden om trotsch op of zelfs maar om ingenomen te zijn met eigen beleid, is hierdoor naar mijn meening voor de mannen komen te vervallen.⁴

Aletta Jacobs geloofde zelfs dat het vrouwenkiesrecht zou leiden tot niets minder dan permanente vrede.

Wereldvrede bracht de invoering ervan helaas niet. Ook de verwachting dat er opzienbarende veranderingen ten gunste van vrouwen in het verschiep lagen als vrouwen deel zouden uitmaken van de politieke besluitvorming, bleek te hooggespannen.

Het aantal vrouwen in de vertegenwoordigende lichamen bleef gering en nam ook niet geweldig toe. In Nederland waren in de jaren twintig niet meer dan zeven en in de jaren dertig niet meer dan vier vrouwen lid van de Tweede Kamer, op een totaal van honderd Kamerleden. Zonder uitzondering ging het om ongehuwde kinderloze vrouwen. Hoewel ze hun eigen vrouw-zijn dus voor die tijd atypisch invulden, werden ze gezien als representant van 'de Nederlandse vrouw' (lees: huisvrouw en moeder). Ze kregen stuk voor stuk typische 'vrouwenportefeuilles' als onderwijs of zorg onder hun hoede.

Pas in 1953 kwam er ook een vrouw in het kabinet. Anna de Waal (KVP) werd de eerste vrouwelijke staatssecretaris, op Onderwijs. Haar beëdiging viel samen met de watersnoodramp en trok daardoor niet veel aandacht.

In 1957, veertig jaar na de invoering van het passief kiesrecht voor vrouwen, werd Marga Klompé (KVP) de eerste vrouwelijke minister. Haar fractievoorzitter Carl Romme had haar graag minister van Buitenlandse Zaken zien worden, maar dat was op dat moment nog te veel gevraagd. De vrijgezelle Klompé kreeg een typische vrouwenportefeuille: minister van Maatschappelijk Werk.⁵ Voor de eerste vrouw die de ministerraad bijwoonde, werd speciaal een houten tafelpoot met plastic omkleed, zodat ze haar kousen er niet aan zou openhalen. Marga Klompés belangrijkste wapenfeit werd de Algemene Bijstandswet. Deze nam de economische barrières weg om te kunnen scheiden. Vrouwen konden dankzij de bijstand financieel onafhankelijk worden van hun man.

Hoewel het traag ging, en de resultaten niet in de buurt kwamen van de hooggespannen verwachtingen, werden de belangrijkste eisen van de eerste feministische golf wel degelijk ingewilligd. Vrouwen hadden kiesrecht en toegang tot onderwijs en betaalde arbeid gekregen.

Een tijdlang heerste dan ook het idee dat de emancipatiestrijd was volbracht. Bovendien waren vrouwenrechten in de crisisen oorlogsjaren geen prioriteit. Maar de ongelijkheid tussen mannen en vrouwen bleef nog steeds groot. Eind jaren vijftig begon men dan ook te twijfelen aan het idee dat als er maar genoeg vrouwen voldoende geschoold waren, ze vanzelf wel zouden doorstromen op de kieslijst. Ook het idee dat ze massaal zouden toestromen wanneer eenmaal bewezen was dat vrouwen 'het ook konden', viel in de praktijk tegen.

Hoewel de meeste politieke partijen actieve vrouwenorganisaties hadden, nam het aantal vrouwen op de lijsten nauwelijks toe. Zo bleef het aantal vrouwelijke raadsleden laag. In 1962 was slechts 4 procent van alle raadsleden vrouw.

Toen in 1956 de Tweede Kamer werd uitgebreid van honderd naar honderdvijftig zetels, en het aantal vrouwen niet toenam,

maar op dertien bleef steken, raakte het geduld van politieke vrouwenorganisaties op en begonnen ze zich meer te bemoeien met de samenstelling van de lijst. Ze eisten dat er meer vrouwen op verkiesbare plaatsen kwamen.

De tweede feministische golf

In 1967 publiceerde Joke Smit haar artikel 'Het onbehagen bij de vrouw' in het maandblad *De Gids*.⁶ Het begon met de zin: 'Mannen hebben het heerlijk, vrouwen hebben het rot.' Smit gaf een analyse van de vele manieren waarop vrouwen achtergesteld waren en schetste wat ervoor nodig was om dat te veranderen. Het stuk raakte een gevoelige snaar bij veel vrouwen en wordt wel gezien als het startschot van de tweede feministische golf in Nederland.

Vanaf het eind van de jaren zestig van de twintigste eeuw gingen vrouwen opnieuw de barricaden op voor meer gelijke rechten. Ze strenden voor economische zelfstandigheid, een gelijke verdeling van huishoudelijke en zorgtaken, en seksuele zelfbeschikking. Er werd volop actiegevoerd. De vrouwen van Dolle Mina hadden niet veel vertrouwen in de politiek, maar veel feministen van de tweede golf zagen het openbaar bestuur en de politiek wel degelijk als dé manier om feministische doelen te bereiken.

Omdat het aantal reacties op het artikel van Joke Smit overweldigend was, richtte Smit samen met Hedy d'Ancona de actiegroep 'Man Vrouw Maatschappij' (mvm) op. Die werd een broedplaats voor politici en bestuurders die vrouwenemancipatie nastreefden. Zowel Joke Smit als Hedy d'Ancona ging de politiek in, al was het bij Smit maar van korte duur. Haar carrière als Amsterdams gemeenteraadslid werd geen succes en na een jaar trad ze af. Toch verminderde dat haar geloof in de politiek niet.

Joke Smit had een heel pragmatische kijk op de politiek. Ze beschouwde die niet als doel op zich, maar als een middel om haar agenda te verwezenlijken. Op dezelfde dag dat ze haar artikel naar de redactie van *De Gids* stuurde, werd ze actief bij de

PvdA. Ze stelde: 'Wie iets wil veranderen kan niet zonder de politiek. Wie meer wil dan geweten spelen heeft een grote partij nodig. Bij de PvdA moest ik wezen: die was tegen ongelijkheid en kwam op voor de underdogs.'⁷

Haar man Constant Kool deelde haar idealen. Hij sloot zich aan bij het net opgerichte D'66 in de hoop daar het feminisme op de agenda te krijgen. Zo spreidden ze de kans op invloed. Maar hoewel de politiek slechts een middel is, was het wat Smit betreft wel het allerbelangrijkste middel. Want, stelde ze in 1981 in een interview met het feministische blad *Opzij*: 'Zolang je niets aan je eigen positie hebt veranderd, zolang vrouwen geen echte macht hebben, is dat [al het andere, JW] allemaal verspilde energie.'⁸

Het idee dat de invloed van vrouwen in de politiek moest worden vergroot, en dat de overheid een actieve rol moest spelen om dat te bewerkstelligen, werd vanaf de jaren zeventig steeds breder gedeeld, ook door mannen. Hedy d'Ancona vertelde me: 'Joop den Uyl organiseerde bij hem thuis avonden over het feminisme waar zijn vrouw een belangrijke motor van was. Met allerlei mensen vanuit de partij, vrouwen maar ook wel mannen.'

Vrouwen werden niet langer zelf verantwoordelijk gehouden voor hun achterstand in de politieke arena. Men raakte ervan doordrongen dat er informele belemmeringen en onzichtbare barrières waren die het voor vrouwen moeilijker maakten toegang te krijgen tot de politiek.

De emancipatiestrijd kreeg ook een beleidsmatige vertaling. Na een succesvolle briefkaartactie van MVM in 1973 met daarop de tekst: 'Den Uyl, het is tijd voor emancipatiebeleid', kwam vrouwenemancipatie hoog op de politieke agenda te staan. Zo werd in 1974 de Nationale Adviescommissie Emancipatie opgericht, ook wel bekend als de Emancipatie Kommissie (EK). Naar aanleiding van het advies van de EK kwam er een staatssecretaris van Emancipatiezaken. In 1977 werd Jeltien Kraaijeveld-Wouters (ARP) de eerste die die functie bekleedde. Een jaar

later werd de Directie Coördinatie Emancipatiebeleid in het leven geroepen, met het doel om het emancipatiebeleid op de verschillende ministeries te coördineren. Er kwam een budget van zo'n 46 miljoen voor emancipatieprojecten.

Politieke partijen werden aangemoedigd het aantal vrouwen in politieke functies te verhogen. Van 1988 tot 1990 was daar zelfs een projectsubsidie voor. Het ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid financierde de kaderschool 'Vrouw en Beleid' van Stichting de Beuk. De Beuk bood onder andere een tweejarige parttimeopleiding voor vrouwen met als doel 'het beleid van gekozen organen in feministische zin te beïnvloeden'.⁹

In 1992 stelde het kabinet-Lubbers III (1989-1994) te streven naar 30 procent vrouwen op vertegenwoordigende posities na de volgende verkiezingen. In het *Meerjarenplan Emancipatie 2005-2010* werd dat streefcijfer verhoogd tot 50 procent vrouwen in de Tweede Kamer. Vooral van politieke partijen zelf werd verwacht dat ze hier een rol in zouden spelen, maar alleen de PvdA en GroenLinks haalden het streefcijfer.

Hoewel ik een vrouw ben

De eerste vrouwen die in wat groteren getale het Binnenhof op kwamen, eind jaren zeventig en begin jaren tachtig, hadden heel verschillende achtergronden. Sommige vrouwen kwamen de Kamer of het kabinet in *ondanks* het feit dat ze vrouw waren. Neelie Kroes (1941) is daar een voorbeeld van. Ze had geen vrouwenagenda, en al helemaal geen feministische. Ze was de politiek in gegaan omdat ze problemen wilde oplossen waar ze in het logistieke bedrijf van haar vader tegenaan liep. Ze realiseerde zich dat de politiek de plek was om echt iets te veranderen, maar die was voor haar geen carrièredroom.

Wanneer ik haar spreek in de chique bar van het Amsterdamse Hilton Hotel, tikt ze met haar roodgelakte nagels op de tafel om haar woorden kracht bij te zetten. 'Ik wilde niet de politiek in. Ik wilde de politiek gebruiken om mijn idealen te realiseren.'

De idealen van Kroes hadden niets met haar vrouw-zijn te maken: haar ideaal was een grenzeloos Europa.

Door de inhoud gedreven ging Kroes op 29-jarige leeftijd de Rotterdamse gemeenteraad in en in 1971 maakte ze, in het gezelschap van twaalf andere vrouwen, de overstap naar de Tweede Kamer. In 1977 werd ze de eerste vrouwelijke staatssecretaris van Verkeer en in 1982 minister van Verkeer. Ze was de enige vrouw in het kabinet. Al die tijd was ze er vooral op gericht haar inhoudelijke doelen te bereiken, en paste ze zich aan om binnen de mannenbolwerken niet uit de toon te vallen.

Kroes was er toen nog van overtuigd dat je als vrouw kon bereiken wat je maar wilde, als je maar bereid was hard te werken. Dat had ze zo geleerd, en zo had ze het zelf dus ook gedaan.

In die tijd was ze een voorbeeld van het soort vrouwen dat Joke Smit beschreef als ‘flinkerds die het hebben gemaakt in het leven en nu vinden dat de anderen niet zo moeten zeuren’.¹⁰ Van het feminisme moest Kroes in die tijd inderdaad niks hebben. In een interview met *Vrij Nederland* in 1979 zei ze: ‘Feministen die de samenleving willen veranderen zodat ze meer kansen krijgen... wat een onzin. Je hebt zelf alle mogelijkheden om uit te maken hoe je wilt leven.’

Telkens weer was Kroes, net als Aletta Jacobs in haar tijd, de eerste en enige vrouw. Ze wist dan ook niet anders dan dat ze zich moest bewijzen. Een anekdote uit de tijd dat ze op jonge leeftijd het eerste vrouwelijk bestuurslid werd van de Rotterdamse Kamer van Koophandel, is exemplarisch. ‘Sommige mannen daar zeiden: “Wat kom jij hier doen? Je neemt de plaats van een man in.” Dan zei ik parmantig: “Ja, maar ik heb misschien wel wat in te brengen voor de discussie.” Nou, ik hoorde achter het aanrecht. Dat werd ook met zoveel woorden gezegd. Waarop ik zei: “Geef me een jaar en dan kijken we of dat een betere plaats voor mij zou zijn.” Dat werd toen de deal. Sportief genoeg zeiden ze na afloop van dat jaar: “Fantastisch dat je er bent.”’

Omdat ik een vrouw ben

Vanaf de jaren tachtig veranderde er veel, en in een hoog tempo. Steeds meer vrouwen die actief waren in de vrouwenbeweging, stroomden de politiek in.

Wanneer ik er met journalist en politicoloog Max van Weezel over praat, beginnen zijn ogen te glimmen. Van Weezel, die al sinds eind jaren zeventig als parlementair verslaggever op het Binnenhof werkt, heeft er goede herinneringen aan. ‘Jeltje van Nieuwenhoven, Elske ter Veld, Eveline Herfkens, Annemarie Jorritsma – in een korte tijd kwamen al die leuke, talentvolle vrouwen de Kamer in. Het voelde als een feministische lente aan het Binnenhof.’

Deze vrouwen kwamen met een vrouwenagenda. Ze wilden de politiek in omdat ze vrouw waren. Van Weezel: ‘De hele jaren tachtig werd het klimaat bepaald door die vrouwen. Ik vond dat destijds heel stimulerend, vooral hun bereidheid om samen te werken en over partijgrenzen heen te kijken.’

Toen Jeltje van Nieuwenhoven (1943) in 1981 de Tweede Kamer in kwam, was ze een van de zeventien vrouwen. ‘Dat vonden we toen al heel wat,’ vertelt Van Nieuwenhoven wanneer ik haar bij haar thuis spreek. Ze kwam tegelijk met twee andere vrouwen bij de PvdA-fractie. ‘Ik had het grote geluk dat ik tegelijkertijd met Elske ter Veld en Eveline Herfkens kwam.’ De drie-eenheid ‘Jelskeline’, zoals ze zichzelf noemden, trok nadrukkelijk met elkaar op, en steunde elkaar door dik en dun. ‘Wij hadden het voordeel dat we met z’n drieën waren en met elkaar konden oefenen en elkaar vertrouwden.’

Van Weezel: ‘Ik herinner me nog het trio-interview voor *Vrij Nederland* dat ik deed met Elske, Jeltje en Eveline. Dat was heel uitdagend. Ze zeiden: “We komen hier om het haantjesgedrag te bestrijden.” Ze vertelden me hoe ze met z’n drietjes, toen Joop den Uyl minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid werd, ’s nachts naar het ministerie gingen en met lippenstift EN EMANCIPATIE op het naambord schreven.’

Annemarie Jorritsma (1950) kwam in 1982 uit de gemeenteraad van Bolsward naar de Tweede Kamer. Inmiddels is ze fractievoorzitter voor de vvd in de Eerste Kamer. Ze heeft al talloze verschillende politieke functies bekleed voor haar partij, en zag in al die tijd veel veranderen. ‘Dan heb ik het niet over het werk alleen,’ zegt ze, wanneer ik haar in de koffiekamer van de Eerste Kamer spreek.

Zo weet ze nog goed dat er in die tijd in veel commissies geen enkele vrouw zat. ‘Ik kwam in de commissie Verkeer en Waterstaat. Daar zaten wel een paar vrouwen, omdat Neelie Kroes toen al actief was. Maar bij Financiën was er geen enkele vrouw en bij vrom en Justitie nauwelijks.’

Vrouwen waren in die tijd vooral te vinden bij de meer typische ‘vrouwenonderwerpen’, zoals volksgezondheid, gehandicaptenzorg en onderwijs. ‘Nu is het onvoorstelbaar dat er bij welke commissie dan ook géén gemengd gezelschap zit.’

Jorritsma herinnert zich het openlijke seksisme uit die tijd. ‘Ik heb wel aan eettafels gezeten waar echt de meest gore grappen werden gemaakt. Waarvoor je je als vrouw doodschaamde dat je erbij zat. Dat was toen nog heel gewoon. In die zin is er wel veel veranderd, want dat flikken ze nu echt niet meer. Misschien dat er nog wel zo gepraat wordt als mannen onder elkaar zijn, maar niet meer als er vrouwen bij zijn. Dan voelen ze zich betrappt.’

Ook Hedy d’Ancona (1937), die in 1981 de overstap maakte van de Eerste Kamer naar het kabinet om staatssecretaris van Emancipatiezaken te worden, zat in de politiek omdat ze een vrouw is. Ze stelde zich heel expliciet ten doel om de feministische agenda verder te brengen. Wanneer ik haar spreek, te midden van alle schitterende kunstwerken in het huis van haar vriend, kunstenaar Aat Veldhoen, vertelt ze me dat ze die post accepteerde op voorwaarde dat Emancipatiezaken naar Sociale Zaken zou verhuizen. D’Ancona had een specifiek doel voor ogen. Ze wilde ervoor zorgdragen dat de Europese richtlijn geïmplementeerd werd.

Die richtlijn regelde dat de sociale zekerheid voor mannen en vrouwen werd gelijkgesteld en het kostwinnersbeginsel werd afgeschaft. Samen met twee of drie ‘achterlijke landen’ had Nederland op dat moment die Europese richtlijn nog steeds niet doorgevoerd. D’Ancona: ‘De richtlijn maakte een eind aan de praktijk dat een vrouw die werkloos werd geen uitkering kreeg als er een kostwinner in huis was, ook al had ze haar leven lang gewerkt en wel altijd premies betaald. Dat was bij Europese wet verboden, en dat was natuurlijk ook echt van de zotte.’

D’Ancona, die samen met Joop den Uyl en Ien Dales op het ministerie zat, slaagde er tot haar frustratie echter niet in haar collega’s te overtuigen. ‘Dat kostwinnersbeginsel had geen prioriteit. Toen heb ik nog Marga Bruyn-Hundt, een feministische econome, op Joop af gestuurd. Die heeft hem toen een aantal privécolleges gegeven op donderdagochtend, op het ministerie. Maar het maakte niks uit. Joops hart ging meer uit naar de werkloze kostverdiener.’

D’Ancona ervoer dat de vrouwenzaak wel belangrijk werd gevonden, maar in de praktijk toch vrijwel nooit een prioriteit bleek te zijn bij de mannen. Om daar tegenwicht aan te bieden begonnen vrouwen elkaar – over de partijgrenzen heen – op te zoeken om elkaar en hun gezamenlijke agenda te versterken.

Kamerbreed Vrouwenoverleg

In 1981 werd het Kamerbreed Vrouwenoverleg (KBV) opgericht. Aanleiding daartoe was een afscheidsinterview aan het blad *Opzij* dat Joke Smit kort voor haar overlijden gaf.¹¹ Daarin stelde ze dat het hoog tijd was voor een vrouwenpartij. Als eerste stap zag ze verregaande samenwerking tussen vrouwen van alle partijen. Smit was inmiddels afgeknappt op ‘de mannenbond van de PvdA’. Volgens haar was een CDA-feministe linkser dan 99 procent van de mannen bij de PvdA of de PSP, want: ‘Zij is niet alleen voor eerlijk delen in de wereldeconomie, maar ook voor eerlijk delen thuis.’ Volgens Smit was er bij elke partij plek voor het feminisme:

Kijk eens naar de trefwoorden in het beleid van de verschillende politieke partijen. Bij de vvd is het de vrijheid, bij D'66 de redelijkheid, bij de PvdA de gelijkheid en bij het cda de gerechtigheid. Aan de hand van die woorden kan ik het feminisme overal in brengen.

Vrouwen in de politiek moesten elkaar dus versterken om samen macht te verwerven, was haar gedachte. En zo nam *Opzij* het initiatief tot het Kamerbreed Vrouwenoverleg. Tot halverwege de jaren negentig kwamen de vrouwen van de Eerste en Tweede Kamer, dwars door de partijgrenzen heen, in dit informele overleg bij elkaar, met als doel samen het wensenlijstje van het feminisme door de beide Kamers heen te loodsen. Annemarie Jorritsma: 'We hadden nog kostwinnerswetgeving en wij hebben echt met elkaar strategieën bedacht om de dingen door de fracties heen te krijgen die wij goed voor de emancipatie vonden en waar we het van links tot rechts over eens waren.'

Het KBV was ook een plek waar vrouwen steun bij elkaar zochten, en vonden. Jorritsma: 'Ik had dat zelf ook hard nodig, komend van het platteland. Emancipatie, zelfstandig zijn en werken waren in de stad natuurlijk allang verder ontwikkeld dan op de plek waar ik woonde. Daar was geen kinderopvang, en mijn vriendinnen bleven allemaal thuis; ze hadden hoogstens een parttimebaantje als de kinderen sliepen.'

Lange tijd was het KBV een vrij effectief overleg. De informatie die de vrouwen met elkaar deelden, gebruikten ze om hun eigen fractie onder druk te zetten. Van Nieuwenhoven: 'In de vvd-fractie konden de vrouwen zeggen: "Binnen de PvdA gaan ze nu echt iets doen met een motie over kinderopvang. Dan kunnen wij toch niet achterblijven!" Zo kon je elkaar helpen.'

Heel strategisch werden mannelijke bondgenoten gekozen. Jorritsma: 'Frank de Grave, destijds woordvoerder Financiën, was onze pion. Als wij iets wilden op het gebied van tweeverdienerswetgeving, dan ging ik naar Frank de Grave en zei ik:

“Frank, je moet dat wel even met de heren goed regelen.”

Veel mannen aan het Binnenhof namen het Kamerbreed Vrouwenoverleg niet zo serieus. Anderen voelden zich erdoor bedreigd. In een interview vertelde CDA-Kamerlid Dien Cornelissen dat sommige mannen in haar fractie er zelfs boos over waren. ‘Dan zeiden ze: “Dien, waarom ga je [daarheen?]” Zo van: je was een goed Kamerlid, maar nu zak je in mijn ogen toch wel een heel stuk dat je bij die vrouwen zit.’¹²

Jeltien Kraaijeveld (CDA) zei in een interview: ‘Wij werken in het verborgene. Dat is een van de voorwaarden om hier iets te kunnen uitrichten. Het is prettig om eens in de zoveel tijd, los van alle politieke scheidslijnen, met een aantal vrouwen te praten in een ongedwongen sfeer over dingen die ons bezighouden. Zodra het openbaar wordt gaat iedereen een partijpolitiek verhaal houden, en daar is het overleg niet voor.’¹³

Of het nu wel of niet te danken was aan de partijoverstijgende samenwerking, daar zijn de meningen over verdeeld. Maar feit is dat de wettelijke verschillen tussen mannen en vrouwen een voor een werden geslecht. Met als sluitstuk de Wet Gelijke Behandeling uit 1994, waarin de gelijkheid tussen mannen en vrouwen werd vastgelegd.

Niet omdat ik een vrouw ben

Halverwege de jaren negentig verloor het feminisme aan kracht. Ook het Kamerbreed Vrouwenoverleg stierf in die tijd een zachte dood. Het was langzaam steeds meer geworden tot een gezelligheidsvereniging, en in 1995 werd het opgeheven door gebrek aan belangstelling. Nu meer dan vijftig van de 150 Kamerleden vrouw waren, was de achterstandspositie van vrouwen veel minder prangend en werd het belang om elkaar als vrouwen onderling te treffen minder gevoeld. De vrouwen die vanaf de jaren negentig de politiek in gingen, hadden niet langer een specifieke vrouwenagenda, maar veel eerder een partij-ideologische en individualistische agenda.

De gedachte dat vrouwen gemeenschappelijke belangen hebben en onderling solidair moeten zijn, verdween steeds meer naar de achtergrond. Het *one for all and all for one*-gevoel maakte plaats voor een periode waarin vrouwen vooral wilden bewijzen dat ze niet in de politiek zaten omdat ze vrouw waren, maar vanwege hun persoonlijke kwaliteiten. Een aantal vrouwen uit deze lichter kwam wel degelijk voort uit de vrouwenbeweging, maar ook zij wilden zich nu op eigen kracht bewijzen. Anderen hadden juist niks meer met de vrouwenzaak. Deze generatie identificeerde zich niet met hun seksegenoten en wilde zich niet langer bezighouden met vrouwenkwesties.

Uit de gesprekken die ik voor dit boek heb gevoerd, blijkt dat vrouwen elkaar ook steeds meer als concurrent gingen zien. Want hoewel ze niet langer een kleine minderheid vormden, waren ze wel nog steeds in de minderheid. Bij veel vrouwen leefde het gevoel dat kansen die andere vrouwen kregen ten koste konden gaan van hun eigen positie.

Vrouwen die niet via de vrouwenbeweging de politiek in kwamen, hadden een afkeer van vrouwenorganisaties die, in de woorden van Femke Halsema (1966), ‘alleen maar bezig waren ervoor te zorgen dat hun eigen adresboekje de Kamer in kwam’.

Wanneer ik GroenLinkser Femke Halsema spreek, vertelt ze me erover. In die tijd was ze nog medewerker op het wetenschappelijk bureau van de PvdA. ‘Ik heb me er toen voor ingespannen om de Rooie Vrouwen opgeheven te krijgen [de vrouwenorganisatie van de PvdA, JW]. Daar zijn we in geslaagd.’ Halsema weet niet of dat achteraf gezien nou iets is om trots op te zijn. ‘Er is niks voor in de plaats gekomen, en onze positie als vrouw was ook niet zo makkelijk.’

In een open brief in *de Volkskrant* pleitte Halsema samen met PvdA-Kamerlid Marjet van Zuijlen in 1995 niet alleen voor afschaffing van de Rooie Vrouwen; het tweetal riep vrouwen ook op het slachtofferdenken te verruilen voor machtsdenken:

Het wordt tijd dat vrouwen een volwaardige rol in het politieke debat opeisen. Onderwerpen als ouderschapsverlof en kinderopvang moeten door vrouwen niet langer worden gemonopoliseerd. Immers, zolang zij dit doen, kunnen deze onderwerpen gemakkelijk worden veronachtzaamd.¹⁴

De generatie van Halsema en Van Zijlen wilde zich distantiëren van de in hun ogen zeurende vrouwen en kozen ervoor zich te profileren als krachtige vrouwen die zeer goed op eigen benen kunnen staan. Zij redden het ook wel op hun eigen merites:

Krachtige individuele vrouwen organiseren zichzelf en zijn zich bewust van hun verantwoordelijkheid. Verantwoordelijkheid die ze wel moeten durven dragen. Als voor vrouwen macht vies blijft en hard werken vervelend, dan hebben ze misschien het grootste gelijk van de wereld, maar moeten ze wel accepteren dat ze geen deelhebben aan het politieke en publieke debat.¹⁵

Het is de tijd van de *girlpower* of het powerfeminisme. Een stroming die misschien het best samen te vatten is als: 'Ik kan wat ik wil. Vrouwen moeten niet langer zeuren en aan de bak. Als je het nog niet gemaakt hebt, dan heb je het niet hard genoeg geprobeerd. Het glazen plafond bestaat niet. Vrouwen hebben gewoonweg te weinig ambitie.'

Vrouwen voelden zich geremd om nog langer op typische vrouwen-thema's te hameren. Marianne Thieme (1972) verbaast zich nogal eens over de manier waarop veel vrouwen van haar eigen generatie denken. Als ik haar spreek op het partijkantoor van de Partij voor de Dieren, vertelt ze: 'Ze proberen vooral niet fanatiek over te komen. In feite willen ze gewoon de beste vriend van de man zijn en vooral niet gezien worden als feministe. Mijn generatie is erg conservatief.'

Thieme weet nog wel dat wanneer ze als jonge vrouw sprak over feminisme of emancipatie, de reactie vaak was: dat is iets van het verleden. ‘Zo van: we zijn allemaal al bevrijd. Het was de tijd van Madonna, dus het ging vooral over seksuele bevrijding. Dat je in bed kon doen wat je wilde.’ Vrouwen moesten net als mannen kunnen genieten van lekkere vrije seks, dáár ging vrouwenbevrijding over. ‘Maar als het ging om gelijke beloning of zorgen dat er net zoveel vrouwen als mannen ergens in een bedrijf zitten – nee, dat was in mijn generatie geen ding. Dat merk ik nog steeds om me heen met mijn generatiegenoten. Ook bij een progressieve partij als de SP.’

Sadet Karabulut denkt er inmiddels heel anders over, maar ze herkent het wel. We spreken elkaar in een café op het Amsterdamse Centraal Station voordat ze de trein naar Den Haag zal pakken. Ze vertelt me dat ze toen ze net in de politiek zat ‘echt niks wilde weten van positieve discriminatie’. Karabulut was van mening dat alleen kwaliteit telde. ‘Ik had die kwaliteit en ik zou er wel komen. Toen ik begon in de Kamer had ik zeker níét het idee: ik ga nu opkomen voor de vrouwenkwesties.’

Vrouwen wilden niet overkomen als zuur, wilden zeker niet klagen en hamerden erop dat ze, in tegenstelling tot de feministen van de tweede golf, wel degelijk humor hadden. Ze waren gewoon *one of the guys*.

Ondertussen leek het met het aantal vrouwen in de politiek steeds beter te gaan. In het tweede kabinet-Kok, eind jaren negentig, waren met Els Borst (D66) en Annemarie Jorritsma (vvd) voor de eerste keer beide vicepremiers vrouw. Er heersten optimisme en vertrouwen dat het aantal vrouwen verder vanzelf zou toenemen. Een tijdlang was dat ook het geval. Het aantal vrouwelijke Kamerleden klom gestaag, net zoals het aantal vrouwen dat het tot fractievoorzitter schopte.

Totdat de stroom van vrouwen die in de jaren negentig zo massaal de politieke arena binnenkwamen leek op te drogen

en de stijgende lijn afvlakte. Ook wat betreft de positie van de vrouw in de rest van de samenleving stagneerde de vooruitgang. In 2003 verklaarde minister van Sociale Zaken Aart Jan de Geus (CDA) nog tevreden dat de emancipatie van blanke vrouwen voltooid was. Maar hoewel die misschien op papier nu geregeld was, bleek de realiteit anders. Ook vandaag de dag is de positie van mannen en vrouwen in de politiek en in het dagelijkse leven verre van gelijk.

De cijfers

De mooie belofte van een toekomst met gelijke kansen en mogelijkheden blijkt in de praktijk een stuk weerbarstiger. Vrouwen komen ook nu nog allerlei zichtbare en onzichtbare barrières tegen die leiden tot een teleurstellend beeld als je de verschillen tussen mannen en vrouwen in Nederland samenvat in cijfers en percentages.

In 'Het onbehagen bij de vrouw' schreef Joke Smit: 'Ondanks vijftig jaar emancipatie, ondanks tien jaar Verdrag van Rome zijn er nog altijd bedrijfstakken waar vrouwen met gelijk of gelijkwaardig werk minder verdienen dan mannen.' Op dat moment verwachtte ze dat die achterstelling 'in Nederland binnen afzienbare tijd wel zal verdwijnen: het *equal pay*-principe is aanvaard en niemand kan het zich tegenwoordig permitteren voor reactionair te worden versleten.'

Inmiddels zijn we ruim vijftig jaar verder en de loonkloof – het verschil in inkomen tussen mannen en vrouwen – is 20 procent. Als je corrigeert voor alle factoren die dat kunnen verklaren (dus opleiding, aantal werkuren enzovoort), blijft het verschil ruim 7 procent.¹⁶ Dat wil zeggen dat je voor precies hetzelfde werk op hetzelfde niveau als vrouw dus 7 procent minder verdient dan een man.

Ook het werk is ongelijk verdeeld, zowel binnenshuis als buitenshuis. Inmiddels doen mannen vaker de boodschappen en is een man in de keuken geen uitzondering meer, maar het

totaal van huishoudelijke taken is nog steeds scheef verdeeld: vrouwen doen 65 procent van het onbetaalde werk. Gemeten in uren ziet dat er zo uit: moeders besteden gemiddeld 21 uur per week aan zorg, vaders tien. Die verdeling staat al vijftien jaar stil. De zorg voor kwakkelende ouders komt ook onevenredig neer op de schouders van vrouwen. Van de mantelzorgers is 60 procent vrouw.

Dat eist zijn tol: 62 procent van de vrouwen die betaald werk en zorg combineren heeft 'soms of vaker' last van stress of gevoelens van gejaagdheid (bij mannen is dat 50 procent).¹⁷

Vrouwen werken veel vaker in een deeltijdbaan dan mannen.¹⁸ In Nederland is dat de norm. Ook vóór de komst van kinderen werken vrouwen meer in deeltijd dan hun mannelijke leeftijdgenoten. Dat komt onder andere doordat vrouwen vaker werken in sectoren waar deeltijdwerk de standaard is, zoals de gezondheidszorg. Vooral vrouwen met een mbo-opleiding zitten vaker gevangen in kleine flexbaantjes.

Nederlandse vrouwen zijn minder economisch zelfstandig dan vrouwen in andere Europese landen. Bijna de helft van de vrouwen in Nederland heeft te weinig geld om zichzelf te kunnen onderhouden.¹⁹ Vrouwen met een migrantenachtergrond zijn in dat percentage oververtegenwoordigd.

Terwijl 58 procent van de mannen en vrouwen zegt dat ze de zorg gelijk willen delen, doet slechts 20 procent dat ook. Na de komst van kinderen werkt slechts een op de zes stellen evenveel uren. In verreweg de meeste gevallen gaan mannen meer werken en vrouwen juist minder; zij bouwen verder af naar 24 uur per week. Dat zie je weer terug in de pensioenen. Gemiddeld gaat dat ook nu nog om een verschil van 40 procent.

Er is ook goed nieuws: vrouwen doen het al jarenlang beter in het onderwijs dan mannen. Vrouwen onder de 45 zijn gemiddeld hoger opgeleid dan hun mannelijke leeftijdgenoten. Tien procent meer meisjes dan jongens haalt een vwo-diploma, 56

procent van de studenten die hun master halen is vrouw. Op hbo-niveau is dat zelfs 60 procent. Vrouwen studeren ook nog eens sneller af dan hun mannelijke studiegenoten. Al met al zijn vrouwen onder de 45 gemiddeld hoger opgeleid dan mannen.²⁰

Dat verschil neemt zo snel toe dat er inmiddels zelfs sprake is van een competentiekloof (*competence gap*). Maar helaas vertaalt die voorsprong op de arbeidsmarkt zich uiteindelijk niet in een betere positie. De competentiekloof groeit veel sneller dan de loonkloof krimpt.

Omdat vrouwen onder de 45 gemiddeld hoger opgeleid zijn dan mannen, starten vrouwen net iets vaker in een hogere functie dan jonge mannen. Daardoor ligt het gemiddelde uurloon aan het begin van hun carrière hoger. Maar dat verschil in het voordeel van vrouwen is van korte duur; na hun 35ste zijn vrouwen die voorsprong alweer kwijt. Ook vrouwen in leidinggevende functies gaan na hun dertigste minder verdienen dan leidinggevende mannen. Dat komt doordat mannen vaker bij hun werkgevers aankloppen en salariseisen stellen. Bovendien stromen mannen sneller door naar een managementfunctie.²¹

Opmerkelijk genoeg zijn vrouwen vaker tevreden met hun salaris dan mannen.²² Blijkbaar zijn hun verwachtingen ook lager.

Ook op de plekken buiten de politiek waar invloed en macht worden uitgeoefend en besluiten genomen, blijven vrouwen achter. Het lukt nog steeds vrij weinig vrouwen om de 'top' te bereiken. Het aantal vrouwelijke bestuurders in de top van het Nederlandse bedrijfsleven loopt al twee jaar terug, naar een schamele 6 procent. Het percentage vrouwen in raden van bestuur daalde van 7,1 naar 6,2.²³ Hoewel vrouwen aan de universiteit inmiddels in de meerderheid zijn, is slechts 18 procent van de hoogleraren vrouw.

In de laatste meting van het World Economic Forum is dat terug te zien. Op de ranglijst die de gelijkheid tussen mannen

en vrouwen meet is Nederland van de zestiende naar de 32ste plaats gezakt. Dat komt doordat andere landen het beter zijn gaan doen, maar ook doordat de ongelijkheid in inkomen en politieke macht hier juist weer toeneemt.²⁴

Dit zijn slechts de economische cijfers. Ook als het om medische zorg gaat, zijn vrouwen achtergesteld. De medische zorg neemt het mannenlichaam als de norm.²⁵ In medisch onderzoek blijft het vrouwenlichaam onderbelicht, waardoor vrouwen meer last hebben van bijwerkingen van medicijnen. Symptomen die bij vrouwen anders zijn dan bij mannen, worden niet herkend. Met alle gevolgen van dien.

Het #MeToo-debat toont aan dat seksuele intimidatie en seksueel geweld tegen vrouwen droevig genoeg niet veel minder actueel zijn dan toen er vijftig jaar geleden tegen werd geageerd.

De tafels van onze talkshows zijn nog steeds vooral gevuld met mannen, en vrouwen krijgen vaak ronduit seksistische reacties. Zij moeten het uiten van hun mening vaak bekopen met gescheld, dreigementen en onversneden vrouwenhaat. 'Daar moet een piemel in', of: 'Die moet nodig een goeie beurt krijgen', is geen uitzonderlijke reactie.

Hoewel het steeds een klein beetje beter gaat, gaat dat zo ontzettend langzaam dat ook in het leven van mijn eigen dochter echte gendergelijkheid nog ver te zoeken zal zijn. Het idee dat het vanzelf verbetert, dat het met de gelijkheid tussen mannen en vrouwen vanzelf wel goed komt nu de wettelijke obstakels zijn opgeruimd, blijkt niet te kloppen. Er is nog heel veel te doen om vrouwen een gelijkwaardige positie te geven. Het is belangrijk dat meer vrouwen zich daarvoor hardmaken. Zeker in de politieke arena is het nodig dat meer vrouwen zich inzetten om de positie van vrouwen te verbeteren.